

Учешће Бригаде у мостарској операцији

Ситуација у Херцеговини у јануару 1945. године

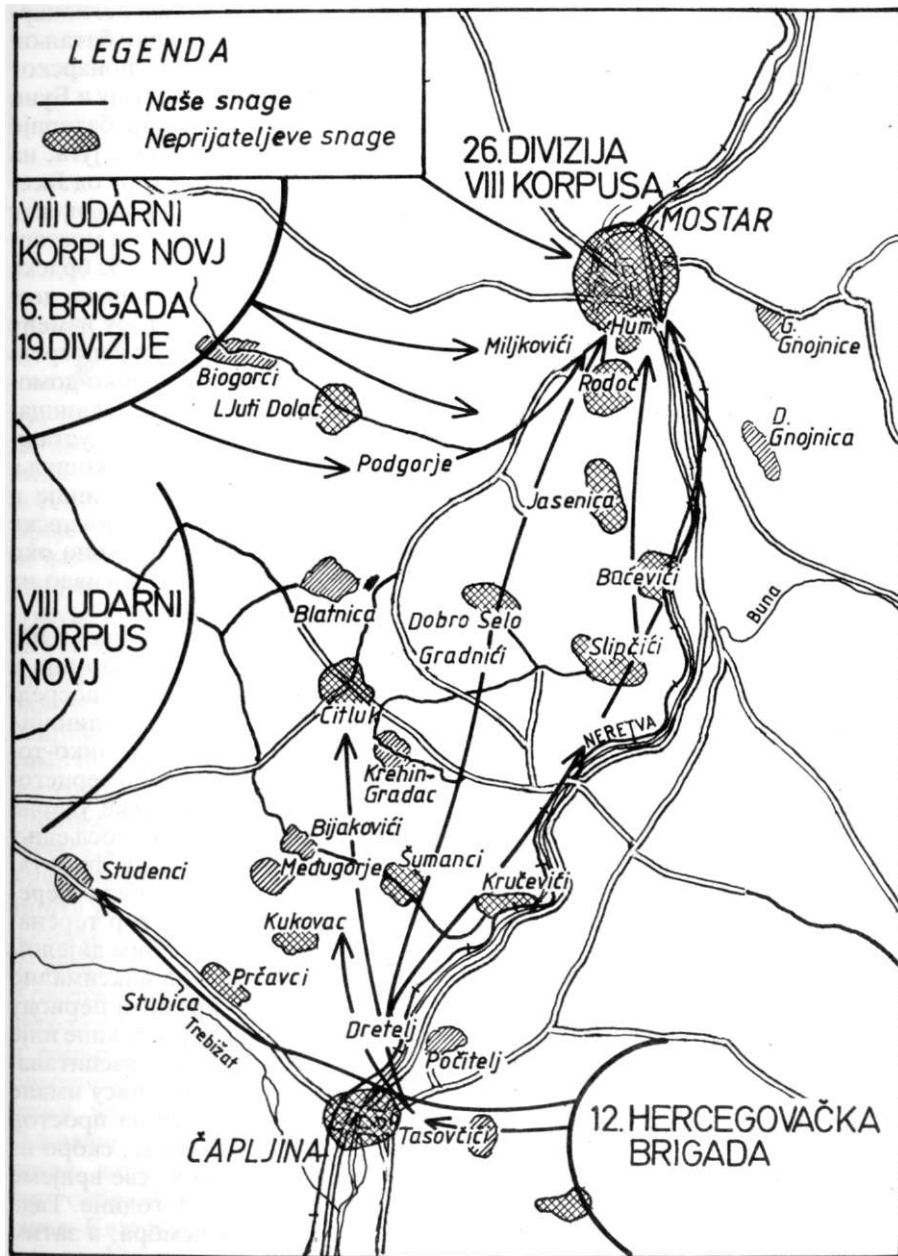
Иако се наређењем команданта њемачке групе армија »Е«, генерал-пуковника Лера, од 22. новембра 1944. године, усуштински одустало од плана према којем је 21. армијски брдски корпус требало да се из Албаније повлачи комуникацијом Скадар-Подгорица-Никшић према Мостару и даље на сјевер, чиме је отпала обавеза њемачких снага на подручју Мостара да прихвате 21. армијски брдски корпус, подручје Мостара, са истуреним бочним упориштима у Широком Бријегу и Невесињу, остало је и даље од посебног оперативног значаја за њемачку команду. То подручје штитило је, наиме, шири рејон Сарајева, а тиме и јужни бок групе армија »Е«, која се преко Сарајева и комуникацијом Сарајево-Брод извлачила на сјевер. Тешке борбе јединица НОВЈ са непријатељевим снагама на »зеленој линији«, од Широког Бријега преко Мостара до Невесиња, у новембру 1944. године, као и одлучност непријатеља да одбрани ту своју линију, потврда су намјере непријатеља да јединице НОВЈ што дуже задржи на »зеленој линији« и тиме омогући властито организовано повлачење укључивши и извлачење снага које су држале фронт на »зеленој линији« и њеним главним упориштима у Широком Бријегу, Мостару и Невесињу. Осим тога, њемачкој команди било је веома стало да се што дуже задржи подручје Мостара ради коришћења мостарског аеродрома и експлоатације налазишта бокситне руде. Усташка власт из Загреба вршила је притисак на њемачку команду да се што дуже задржи западна Херцеговина, као једно од врло јаких упоришта Анте Павелића и његове тзв. Независне Државе Хрватске. У том смислу, усташко руководство је почетком јануара 1945. затражило од команде њемачке групе армија »Е« да се због политичких и војних разлога поново заузме и држи Љубушки. Њемачка команда одговорила је да линију Широки Бријег-Мостар-Невесиње мора да држи, али да не располаже другим снагама, него онима које су већ ангажоване.²⁴⁸ Ради одбране тако значајног простора, посебно самог Мостара, њемачка команда је, уз помоћ усташа и четника, организовала јаку одбрану - прву на спољној линији одбране линијом Зијемље-Невесиње-Благај-Буна-Варда-Широки Бријег и другу на непосредним прилазима Мостару, линијом Јасенак-Хум-Микуљача-Јастребинка-Горанци. Крајем јануара 1945. године, поред јаких снага у Широком Бријегу

²⁴⁸ Зборник НОР-а, том. IV, књ. 33, док. 25; Заповијест Штаба 8. корпуса НОВЈ од 4. фебруара 1945. штабовима потчињених јединица за напад на Широки Бријег, Љубушки и Читлук (објашњење бр. 3).

и Невесињу, непријатељ је на линијама одбране имао и ове снаге -сјеверно од Мостара у Бијелом Пољу три батаљона (извиђачки, допунски и пионирски) и један противтенковски дивизион, сви из састава легионарске 369. дивизије; у самом Мостару италијански 49. фашистички батаљон Црних кошуља »Сан Марко«, један вод тенкова и дијелове легионарског 369. артиљеријског и 649. обалског артиљеријског пука; у Благају и Буни један батаљон 9. брдске усташко-домобранске дивизије и двије батерије хаубица њемачког 649. обалског артиљеријског пука, који су с југа, на лијевој обали Неретве, затварали прилазе Мостару; на простору од Јасенице до Мостарског блата један батаљон легионарског 369. пјешадијског пука, један артиљеријски дивизион и ваздухопловне јединице на мостарском аеродрому, а на простору Космај-Читлук један батаљон 9. брдске усташко-домобранске дивизије, који су заједно с југа и југозапада, десном обалом Неретве, затварали прилазе Мостару. На простору између Широког Бријега и Мостара, поред снага у Широком Бријегу и непосредно око њега, налазила су се још и два батаљона 9. брдске усташко-домобранске дивизије и неколико мањих самосталних усташких јединица. Основу одбрамбених јединица непријатеља, поред јединица 9. усташког здруга и 2. горског здруга, те италијанског батаљона Црних кошуља »Сан Марко«, артиљеријске групе »Лисе« (пет батерија), милиције и остатака четника Невесињског корпуса, чиниле су јединице легионарске 369. дивизије и 9. брдске усташко-домобранске дивизије са укупно око 25.000 војника, мада је Штаб 29. дивизије тада те снаге процјењивао на максимално 15.000 војника.

Имајући у виду цјелину развоја офанзивних акција јединица НОВЈ на југословенском ратишту, као и брзо напредовање Црвене армије и савезничких армија према срцу Њемачке, очигледно је било да непосредно предстоји и ликвидација непријатељске одбране на »зеленој линији« према Мостару и гоњење непријатеља даље на сјевер. Да би колико-толико одложио тај тренутак и ослободио се притиска и јединица херцеговачке 29. ударне дивизије на лијевој и јединица 9. далматинске ударне дивизије на десној обали Неретве, непријатељ је предузео последњу офанзивну операцију против јединица НОВЈ на овом дијелу фронта. Усмјеравајући свој напад против снага 9. дивизије на десној обали Неретве, Нијемци и усташе су у највећој мјери рачунали на фактор терена, односно становништава западне Херцеговине, које је највећим дијелом било везано за усташе и домобране и самим тим спремно да максимално помогне сваку акцију против јединица НОВЈ. У врло кратком периоду дотадашњег боравка јединица НОВЈ на терену западне Херцеговине није се могло ништа озбиљније учинити у погледу политичког преваспитавања становништва. Јединице 29. дивизије (10. и 12. бригада) нису имале ни могућности ни времена за такав политички рад, јер су на простор западне Херцеговине стигле под сталном борбом и наставиле, скоро из дана у дан, да воде борбу са њемачко-усташким снагама за све вријеме боравка на том простору, до друге половине децембра 1944. године. Тада су повучене са тог терена - најприје 12. бригада 16. децембра, а затим 10. бригада 23. децембра. Ни јединицама 9. далматинске ударне дивизије, које су смјениле 10. и 12. херцеговачку бригаду, и поред бољих могућности за редовнији и интензивнији рад, будући да у другој половини децембра 1944. и у цијелом јануару 1945. године није било озбиљнијих оружаних борби, није пошло за руком да било шта значајније постигну.

ДВАНАЕСТА ХЕРЦЕГОВАЧКА БРИГАДА У ПРИПРЕМНОЈ
И ЗАВРШНОЈ ЕТАПИ МОСТАРСКЕ ОПЕРАЦИЈЕ

У вези са таквом ситуацијом и општим стањем на терену у западној Херцеговини, политички комесар 4. бригаде 9. ударне дивизије, која се тада налазила на терену Читлука, у свом извјештају од 17. јануара 1945, констатује да су »окупатор и усташка пропаганда оставили своје велике

трагове над овим народом, које ће требати дуго лијечити«, јер »до доласка наше војске нисмо имали скоро никакав војнички и политички утицај пошто наше јединице нису никада долазиле на овај терен до отраг два мјесеца.«²⁴⁹⁾ У таквим условима потпуне препуштености сталној пропаганди окупатора и усташа, затим Мачека и католичке цркве, и уз тешко наслеђе последица што су их оставили ненародни режими старе Југославије и посебно њихова политика јаза између Срба и Хрвата, није се могла преко ноћи очекивати промјена политичког расположења и стања у овом дијелу Херцеговине. непријатељ је, са своје стране, био свјестан тога, па је и даље на све начине настојао да такво расположење одржи и учврсти и у датом тренутку искористи за своје планове. На тој линији био је и његов детаљно прииремљени и ефектно изведени муњевити напад и продор дуж фронта 9. ударне дивизије. Припрему те акције, која је названа »Бура«, обавио је Штаб легионарске 369. дивизије и њен командант, генерал Рајнеке (Иетеске). Припреме су обављене у тајности, а наређење за извршење акције генерал Рајнеке издао је 23. јануара. У оквиру припрема формиране су посебне усташке групе, које су добро познавале терен и које су убачене у позадину 9. ударне дивизије. Те групе су на терену активирале илегалне усташке одреде који су се тамо одржили налазили. Захваљујући тим илегалним усташким групама, које су иначе одржавале потајно сталну везу са легионарима и усташама у Широком Бријегу, непријатељ је имао потпуне и увијек свјеже податке о распореду и јачини јединица 9. ударне дивизије, што је све, заједно са фактором потпуног изненађења, допринијело да њемачко-усташки напад успије у потпуности. Напад је изведен са два главна правца - први је почео 27. јануара увече из Широког Бријега, дуж комуникације за Љубушки па одатле за Чапљину, а други је 28. јануара ујутро, из Мостара десном обалом Неретве, преко Читлука на југ, према Чапљини и Метковићу. На првом правцу разбијена је одбрана јединица 3. далматинске бригаде, а на другом одбрана коју су давале јединице 4. далматинске бригаде. На тај начин већ у ноћи 27/28. јануара у руке непријатеља пао је Љубушки, 28. јануара Чапљина, а у ноћи 29/30. јануара и Метковић. Обје бригаде 9. ударне дивизије пружиле су снажан отпор, али нису могле зауставити непријатеља који је имао потпуну предност у изненађењу, нападајући снагама јачине од 7-8.000 војника и који се, користећи потпуно познавање терена и велику подршку локалног становништва, брзо убацивао иза леђа бригада 9. дивизије и на крају их приморао на повлачење. Без обзира на овај изненадни успех непријатеља, који је, додуше, потрајао само неколико дана (већ 5. фебруара увече њемачке јединице и усташе били су тамо одакле су 27. и 28. јануара кренули у напад), до изражаја је дошло и позитивно држање становника тог терена, што је у сваком случају било резултат тромјесечног боравка и каквог-таквог политичког рада јединица НОВЈ и партијских радника. Иако се, како се то наводи у извјештају Обласног комитета КПЈ за Херцеговину од 11. фебруара 1945, »добар дио хрватских маса за вријеме упада усташа држао непријатељски и заједно са усташама пљачкао и убијао наше љу-

²⁴⁹ Зборник НОР-а, том. IX, књ. 8, док. 58; Мјесечни извјештај политичког комесара 4. ударне бригаде од 17. јануара 1945. политичком комесару 9. НОУ дивизије о стању на терену р у јединицама и о политичком и културно-просвјетном раду.

де«, било је и случајева позитивног држања тог истог становништва, а »два-три хрватска села држала су се врло добро (Требижат, Бијача, Граб) и нијесу хтјела да дочекају усташе«.²⁵⁰⁾

Обавјештен о том њемачко-усташком продору, Врховни штаб НОВ и ПОЈ је оцијенио да је крајње вријеме да се пређе у директан напад и потпуно ликвидира одбрана непријатеља на »зеленој линији« и ослободе Мостар, Широки Бријег и Невесиње. Зато је 30. јануара наредио Штабу 8. ударног корпуса да своје главне снаге најхитније пребаци на сектор Широког Бријега и Мостара и, заједно са 29. ударном дивизијом, поново ослободи територију коју је непријатељ запосјео изненадним нападом, те ослободи Мостар.

Усиљени марш преко Трусине и Стоца ка Чапљини и прелаз преко Неретве

Са своје стране, Штаб 29. дивизије брзо је реаговао већ на прве информације о успјешном продору непријатеља из Широког Бријега и Мостара на ослобођену територију на десној обали Неретве, мада није располагао свим подацима о снази и озбиљности продора. У жељи да се обезбиједи од сваке неповољне евентуалности, а истовремено, ако буде требало, и директно помогне у ликвидацији продора непријатеља, командант 29. дивизије, Владо Шегрт, обавијестио је већ 29. јануара у 12.20 сати телефонском депешом Штаб 12. бригаде да су »усташе потисле 4. далматинску бригаду и овладале са Читлук(ом) и Љубушки(м)«²⁵¹⁾ и да се »сада борба води код Чапљине«, наређујући Штабу 12. бригаде да одмах упути свој 2. и 4. батаљон, заједно са два члана штаба Бригаде, посебно упозоравајући да је »потребно сачувати мостове« (*мисли се на мостове у Чапљини, Метковићу и Габели* - прим. аутора). Пошто се ситуација у западној Херцеговини неповољно развијала, Штаб 29. дивизије је истог дана увече затражио од Штаба 12. бригаде да одговори докле су батаљони Бригаде (2. и 4. батаљон) стигли,²⁵²⁾ а 30. јануара у 11.55 сати обавијестио је да је непријатељ заузео Чапљину, Габелу и Метковић и да је »потребно хитно ојачати сектор Стоца и створити резерву«, наредивши да и два преостала батаљона Бригаде преко Дабра хитно крену за Столац, с тим да се цијела Бригада концентрише на простору Поплат-Столац-Маслине, гдје је требало да добије ново наређење.²⁵¹⁾ Ново наређење услиједило је истог дана и само неколико сати касније, којим се пожуривало пребацивање читаве 12. бригаде и тражило да се тог пута Бригада смјести на простор Столац-Домановићи, дакле, знатно ближе Чапљини.²⁵⁴⁾ Требало је пожурити, што се види и из опера-

²⁵⁰⁾ Архив ЦК СКБ и Х, бр. 5095 (стара сигнатура 35/3529); Извјештај Обласног комитета КПП за Херцеговину од 11. фебруара 1945. Покрајинском комитету КПП за Босну и Херцеговину.

²⁵¹⁾ Архив VII, рег. бр. 9/10-6, к. 1147/1; Телефонски телеграм Владе Шегрта, команданта 29. дивизије, од 29. јануара 1945. у 12,20 сати, Штабу 12. херцеговачке бригаде.

²⁵²⁾ Архив VII, рег. бр. 9/10-6, к. 1147/1, Телефонски телеграм Штаба 29. дивизије, од 29. јануара 1945. у 20 сати, Штабу 12. херцеговачке бригаде.

²⁵³⁾ Архив VII, рег. бр. 9/10-6, к. 1147/1. Телефонски телеграм Штаба 29. дивизије, од 30. јануара 1945. у 11,55 сати, Штабу 12. херцеговачке бригаде.

²⁵⁴⁾ Архив VII, рег. бр. 9/10-6, к. 1147/1; Телефонски телеграм Штаба 29. дивизије, од 30. јануара 1945. у 15,15 сати, Штабу 12. херцеговачке бригаде.

цијског дневника 29. дивизије, у којем се за дан 30. јануар констатује да је »штаб 12. бригаде, по наређењу Дивизије, издао заповијест за покрет Бригаде с тим да Бригада не чека смјену.«²⁵⁵ Морало се водити рачуна о могућности даљег неповољног развоја ситуације, поготову што се имала потпуна слика жестине њемачко-усташког продора и снага које су употребљене. У међувремену је у Столац, ради директнијег командовања и координирања дејства јединица 29. дивизије, стигао и командант 29. дивизије Владо Шегрт. Дванаеста бригада брзо је пребачена. Њени батаљони су од Берковића пребацивани камионима, док су болница, интендантура, бојна комора и помоћни дијелови покрет извршили пјешнице. Висина снијега преко планине Трусине и велика хладноћа правили су потешкоће у покрету Бригаде, тако да је преко 80 бораца и старјешина страдало од смрзавања.²⁵⁶ Бригада је ипак стигла на вријеме да учествује у спријечавању непријатељског продора у западној Херцеговини и борби за поновно ослобођење Чапљине, Љубушког и Читлука. У ноћи 30/31 јануара увече, заједно са 4. батаљоном 13. херцеговачке бригаде, који је привремено стављен под команду Штаба 12. бригаде, форсирали су Неретву сјеверно од Чапљине, између Почитеља и Дретеља. Одмах по успјешном форсирању Неретве оба батаљона су напала усташе на положају на Великој градини (к. 296) и к. 137 и око саме Чапљине. О форсирању Неретве Данило Коменовић и Мухарем Кресо забиљежили су, поред осталог:

»Иако су прикупљени сви на лијевој обали затечени примитивни сељачки дрвени чамци, углавном не већи од сандолине, било их је сувише мало. Када се испод зидина Почитеља, на главном мјесту прелаза, у те чамце укрцавао први ешалон (2. батаљон Дванаесте и три чете 4. батаљона 13. херцеговачке бригаде), борцима је пренесена порука Владе Шегрта, команданта Дивизије: 'Ја вас на ову страну немам чиме вратити!' То је значило - издржати на мостобрану с ону страну Неретве по сваку цијену.«²⁵⁷

Жестоке борбе против њемачких и усташко-домобраиских снага и поновно ослобођење Чапљине, Љубушког и Читлука

Већ у првом налету 2. батаљон 12. бригаде, заједно са једном четом 4. батаљона 13. бригаде, овладао је свим положајима непријатеља, али их је морао напустити послвије противнапада непријатеља који је исте ноћи добио јака појачања. Јединице 12. бригаде морале су да одступе према Неретви. Очигледна је била намјера непријатеља да знатно надмоћнијим снагама 9. усташког стајаћег дјелатног здруга и извиђачког батаљона легионарске 369. дивизије баци противника у Неретву. Тај покушај непријатеља није успио, па су јединице 12. бригаде не само одржале мостобран код Дретеља до вечери 1. фебруара, него су и поја-

²⁵⁵) Архив VII, рег. бр. 7/4-6, к. 1146/П; Операцијски дневник 29. дивизије за јануар 1945.

²⁵⁶) Зборник НОР-а, том. IX, кнр. 8, док. 119; Извјештај в. д. политичког комесара 12. херцеговачке бригаде, од 14. фебруара 1945, политичком комесару 29. дивизије о војно-политичком стању и политичком и културно-просвјетном раду 1 - 14. фебруара 1945.

²⁵⁷) Данило Коменовић и Мухарем Кресо, н. дј., стр. 429-430.

чале његову одбрану пребацивањем преосталих дијелова 4. батаљона 13. бригаде и 1. и 4. батаљона 12. бригаде на десну обалу Неретве.²⁵⁸⁾ Пребацивање је извршено у ноћи 1/2. фебруара. Тако су се у зору 2. фебруара на десној обали Неретве нашла четири батаљона - 1, 2. и 4. батаљон 12. бригаде и 4. батаљон 13. бригаде, који су чврсто држали проширени мостобран и били спремни да пређу у противнапад. Одмах по извршеном пребацивању на десну обалу Неретве, једна чета 2. батаљона 12. бригаде је у саму зору напала положаје непријатеља на Великој градини (к. 296) и к. 137, покушавши да изненади непријатеља, али тај напад није успио. Вођена је огорчена борба у којој се непријатељ жилаво бранио и у којој су обје стране имале знатне губитке - њемачке и усташке снаге 30 убијених и рањених (међу убијенима је био и један официр), док су у 2. батаљону погинула 3 борца, а 10 их је рањено. Заплијењени су пушкомитраљеж и машинка.²⁵⁹⁾ У јутро 2. фебруара 2. батаљон 12. бригаде успио је да прошири дио мостобрана у правцу Међугорја и Шурманца. Пошто је тиме линија евентуалног одступања била директно угрожена, непријатељ је 2. фебруара прешао у одлучан противнапад на цијелој линији, настојећи посебно да одбаци 2. батаљон са правца према Међугорју. Јединице 12. бригаде су до послијеподневних сати 2. фебруара успјеле да одбију све противнападе непријатеља, уз обостране знатне губитке - 25 убијених и далеко више рањених непријатељевих војника и 8 погинулих и 10 рањених бораца Бригаде.²⁶⁰⁾ Штаб 12. бригаде одлучио је 2. фебруара да у борбу уведе и свој 3. батаљон, који је дотле био у бригадној резерви и налазио се у Домановићима, и да у ноћи 2/3. фебруара нападне непријатеља у Чапљини. Главни дио задатка напада на Чапљину требало је да обаве 3. батаљон 12. бригаде и 4. батаљон 13. бригаде, док је 2. батаљон 12. бригаде, који је дотле издржао главни напор напада, водио тешку али успјешну борбу са непријатељем и имао знатне губитке, стављен у бригадну резерву и враћен на лијеvu обалу Неретве, у Почитељ. Батаљони који су требали да ослободе Чапљину добили су задатак да муњевитим нападом потисну непријатеља са Велике градине (к. 296) и к. 137 и да затим јачим дијелом својих снага нападну Чапљину, а мањим дијелом да крену према селу Требижат и тиме заприте окружењем Чапљине са сјеверозапада и запада. Непријатељ је на Великој градини и коти 137 одмах разбијен и натјеран у бјекство. Дијелови 3. батаљона 12. бригаде продрли су затим у саму Чапљину, хватајући и ликвидирајући остатке усташа. Док је трајао напад на Чапљину, 4. батаљон 12. бригаде налазио се на линији Куковац (к. 518) - Градина, према Међугорју, гдје је требало да чврсто држи ту линију и врши сталан притисак у правцу Међугорја и Бијакловића. У исто вријеме 1. батаљон 12. бригаде, који се налазио десно од 4. батаљона и држао достигнуту линију Кручевићи-Шурманци, у садејству са 4. батаљоном, успјешно је обављао свој задатак контроле комуникације Међугорје-Шурманци. Трећи фебруар прошао је у чишћењу Чапљине и у гоњењу непријатеља према Љубушком и Читлуку. Међу усташама је наступила деморализација због повлачења

²⁵⁸⁾ Зборник НОР-а, том. IV, кн>. 33, док. 33; Извјештај Штаба 12. херцеговачке бригаде од 4. фебруара 1945. Штабу 29. дивизије о борбама за Чапљину.

²⁵⁹⁾ Архив VII, рег. бр. 9/84-10, к. 1151/11; Операцијски дневник 12. херцеговачке бригаде за јануар 1945.

²⁶⁰⁾ Архив VII, рег. бр. 9/85—10, к. 1151/11; Операцијски дневник 12. херцеговачке бригаде за фебруар 1945.

њемачких легионарских јединица (1. и 2. батаљон 370. пука и извиђачки батаљон 369. дивизије) у Мостар, али и због сталних ваздушних напада двије ваздухопловне ескадриле НОВЈ.²⁶¹ Њемачка команда је, наиме, сматрала да је акцијом »Бура« постигнута основна намјера - рушење мостова у Чапљини, Габели и Метковићу, и да је тиме, макар за неко вријеме, олакшан притисак на њихову »зелену линију« одбране и на Мостар. На другој страни, за усташку команду продор у западну Херцеговину био је од великог политичког значаја, јер је требало показати да усташке јединице нису разбијене и тиме вратити пољуљани престиж у народу тог краја, затим мобилисати што више новог људства са тог терена и снабдјети се храном која им је недостајала. Послије повлачења њемачких јединица у том рејону остале су само јединице 9. горске усташко-домобранске дивизије. Била је то срећна околност, мада то штабови јединица 29. дивизије нису знали. Њемачки генерал Рајнеке, послије заузимања Љубушког и Чапљине, повукао је своје снаге и упутио их према Коњицу, гдје је 11. херцеговачка бригада запрјетила пресјецањем комуникације Мостар-Сарајево.

Као што је речено, 3. фебруара настављено је чишћење Чапљине и околине од заосталих или сакривених усташа, али и гоњење разбијених усташких дијелова према Љубушком и Читлуку. Јединице 12. бригаде истог дана овладале су цијелом линијом која је ишла од Близанаца на Крехин Градац и Међугорје и одатле на Жужељ (к. 314) и Доње Студенце. Успјешном и брзом ослобађању Чапљине допринијеле су и јединице 1. тенковске бригаде НОВЈ, а посебно јединице 1. херцеговачке бригаде народне одбране, које су након протјеривања непријатеља из Габеле наставиле са притиском правцем Струга-Требижат-Стубица, угрожавајући на тај начин непријатељу одступницу према Љубушком. У току 3. фебруара Штаб 12. бригаде успио је да се повеже са дијеловима 13. далматинске бригаде 9. ударне дивизије, која је у међувремену поновно ослободила Метковић и са југа се кретала у правцу Љубушког. У тродневним борбама 12. бригаде за ослобођење Чапљине дошао је до пуног изражаја успјешан маневар који је Бригада извела, најприје стварањем мостобрана на десној обали Неретве код Дретелеа, одлучним продором према Међугорју и Читлуку, уз истовремени напад на Чапљину и ослобођење Чапљине и на крају енергичним и брзим продором према Љубушком и Читлуку.²⁶² Тај маневар 12. бригаде потпуно је успио, па су Љубушки и Читлук већ 4. фебруара били поново ослобођени. И у тим борбама авиони из састава 1. и 2. ловачке ваздухопловне ескадриле НОВЈ ефикасно су помагали јединицама Бригаде, стварајући налетима, митраљирањем и бомбардовањем панику у усташким редовима, који су се брзо повлачили напуштајући тиме потпуно своју идеју о тзв. »обрани ослобођеног подручја«, што је дотле у својим извјештајима стално истицао командант 9. усташког стајаћег дјелатног здруга.²⁶³ Зато тај исти командант у извјештају од 5. фебруара, истиче »повлачење на стару

Зборник НОР-а, том IV, књ. 33, док. 33.

²⁶²) Зборник НОР-а, том IV, књ. 33, док. 95; Извјештај Штаба 12. херцеговачке бригаде од 16. фебруара 1945. Штабу 29. дивизије о борбама за ослобођење Чапљине и Мостара.

²⁶³) Зборник НОР-а, том IV, књ. 33, док. 163, 164 и 165. Извјештај стожера 9. усташког стајаћег дјелатног здруга од 3. и 4. фебруара 1945. стожеру Усташке војнице.

линију обране Широки Бријег-Мостар» и говори о страху и паници што су завладали међу усташама, нарочито у 5. бојни «зеленог кадра» поручника Капулице за коју каже:

«Ова бијежећа маса уносила је панику како међу војничарима тако и међу цивилним пучанством, која се још више повећавала њиховим узвицима 'пакујте се и биљежите, ето партизана'». ²⁶⁴⁾

У борбама за Чапљину усташе су имале велике губитке - 150 убијених и рањених, док су у 12. бригади погинула 4 борца, а 6 их је рањено. Заплијењен је противавионски митраљез, 8 пушкомитраљеза, 3 митраљеза, тешки минобацач са 200 мина и лаки минобацач са 150 мина, 150 ручних бомби, преко 100 пушака, 2 машинке, 3 пиштоља »парабелума«, радио-станица, 3 радио-апарата, 9.000 пушчаних метака и друга војна опрема. ²⁶⁵⁾ У борби за поновно ослобођење Љубушког учествовао је и 2. батаљон 12. бригаде, који је у тој борби имао једног погинулог и тројицу рањених бораца, убивши 10 усташа и заплијенивши 2 топа-хаубице 105 мм без затварача и нишанских справа, аутомобил и 7 пушака. Како се констатује у заповијести Штаба 12. бригаде од 5. фебруара »непријатељ тј. усташе и швабе у паничном бјекству одступили су данас у правцу Широки Бријег-Мостар«, ²⁶⁶⁾ па је Бригада 5. фебруара избила на линију Слипчићи-Сретница-Добро Село. Са непријатељем више није имала контакта. Само се 4. батаљон сукобио тог дана са једном заштитницом непријатеља, протјеравши је са Сретнице, гдје је нађено 6 убијених усташа, док је у 4. батаљону рањен један борац.

Паралелно са акцијама 12. бригаде, 1. херцеговачке бригаде народне одбране и 1. тенковске бригаде НОВЈ, дејствовале су јединице 8. корпуса НОВЈ, под командом Петра Драпшина. Реагујући на продор њемачко-усташких јединица у западну Херцеговину, Врховни штаб НОВ и ПОЈ наредио је 30. јануара 8. ударном корпусу да хитно интервенише на простору западне Херцеговине, разбије одбрану на дијелу »зелене линије« између Широког Бријега и Мостара и ослободи Мостар. Штаб корпуса је 4. фебруара наредио својим јединицама да крену у напад. ²⁶⁷⁾ Десним крилом, правцем Вргорац-Љубушки, нападала је 19. дивизија (без једне бригаде); лијевим крилом, правцем Клобук-Бухово-Кнежпоље, нападала је 9. дивизија (без двије бригаде које су биле у корпусној резерви), док је 26. дивизија са 1. тенковском бригадом НОВЈ и Артиљеријском бригадом нападала правцем Груде-Кочерин-Широки Бријег. На свом десном крилу 19. дивизија се према Неретви наслањала на 12. херцеговачку бригаду. Заједнички задатак свих тих јединица у нападу био је да се најприје поврате мјеста и простор који је непријатељ успио да запосједне изненадним продором, а затим угрози Мостар. Јединице 8. ударног корпуса и 12. херцеговачка бригада успјеле су да за неколико дана

²⁶⁴⁾ Зборник НОР-а, том IV, књ. 33, док 169; Извјештај стожера 9. усташког стајаћег дјелатног здруга од 6. фебруара 1945. стожеру Усташке војнице о ситуацији на сектору Широки Бријег-Мостар.

²⁶⁵⁾ Архив VII, рег. бр. 184—10, к-1151; Операцијски дневник 12. херцеговачке бригаде за фебруар 1945.

²⁶⁶⁾ Архив VII, рег. бр. 8-9, к. 1151/11, Заповијест Штаба 12. херцеговачке бригаде од 5. фебруара 1945. потчињеним јединицама за напад на непријатеља источно од друма Читлук-Мостар.

²⁶⁷⁾ Зборник НОР-а, том IV, књ. 33, док. 25; Заповијест Штаба 8. корпуса од 4. фебруара 1945. штабовима потчињених јединица за напад на Широки Бријег, Љубушки и Читлук.

поврате сва мјеста и територију коју су изгубили у успјешном продору непријатеља и да приморају непријатеља на брзо повлачење, тако да су се њемачке и усташке снаге 5. фебруара опет нашле на полазној линији и положајима које су раније држали од Широког Бријега, преко Кнежпоља, до Мостара. Према томе, 5. фебруара, уочи почетка одлучног напада на Широки Бријег, јединице 8. ударног корпуса налазиле су се на сљедећим положајима: 26. дивизија на линији Црнач-Добрковићи-Черигај, 19. дивизија једним дијелом на простору Љубушки-Витина, док су се дијелови 9. дивизије налазили на линији Маркушићи-Турчиновићи. Дванаеста херцеговачка бригада 5. фебруара налазила се на линији Слипчићи-Сретница-Добро Село. Предстојала је последња и одлучна борба за Широки Бријег, која је требало да почне 6. фебруара у 7 сати ујутру. Штаб 12. бригаде имао је далекосежније намјере у вези ослобођења Мостара, што се види из његове заповијести од 5. фебруара. Мада је све на првом мјесту било срачунато као подршка и олакшање напада 26. дивизије на Широки Бријег, у поменутој заповијести.²⁶⁸⁾ детаљно су разрађени сви елементи за напад на Мостар за директан продор у град. Чињеница да су у нападу коришћена само два батаљона 12. бригаде (1. и 4. батаљон), док су остала два задржана у резерви (2. и 3. батаљон), показује да се радило само о демонстративном карактеру напада. У сваком случају, тај напад имао је ефекта, поготово што су 10. бригада код Невесиња и 13. бригада на лијевој обали Неретве код Буне имале сличне демонстративне нападе, остављајући непријатеља у неизвјесности о даљим намјерама противника. Послије демонстративног напада 12. бригаде према Мостару, који се завршио пред добро утврђеним положајима непријатеља на линији Хумац (к. 152) - Јасеница-Варда (к. 331), у којој је погинуо један борац Бригаде, њени батаљони су остали и 6. 7. и 8. фебруара у Слипчићима (1. батаљон), Добром Селу (4. батаљон), Граднићима (2. батаљон) и у југоисточном дијелу Граднића (3. батаљон). Трећи батаљон тада се налазио у бригадној резерви. Штаб 12. бригаде, са бригадним прихватним превијалиштем, интендантуром и бројном комором, налазио се у Читлуку. Он је 6. фебруара успоставио везу са Штабом 6. далматинске бригаде 19. дивизије, која је у ноћи 6/7. фебруара стигла на линију Подгорје-Љути Долац-Биограци, са задатком да заједно са 12. херцеговачком бригадом на свом десном крилу затвара комуникацију од Мостара према Читлуку и офанзивно дјелује према утврђеним положајима непријатеља на линији Варда-Хумац-Јасеница-Мостар.²⁶⁹⁾

Бригада у борбама за ослобођење Мостара

Послије ликвидације њемачко-усташке одбране и ослобођења Широког Бријега и Кнежпоља, 7. фебруара 1945, чиме је ликвидирано једно од два главна бочна упоришта непријатељске одбране на »зеленој линији« и директно угрожен Мостар, јединице 8. ударног корпуса НОВЈ и херцеговачке 29. ударне дивизије, која је наређењем Врховног штаба НОВ и ПОЈ од 30. јануара 1945. стављена под команду Штаба 8. ударног

²⁶⁸⁾ Архив VII, рег. бр. 8-9, к. 1151/11; Заповијест Штаба 12. херцеговачке бригаде од 5. фебруара 1945. потчињеним јединицама.

²⁶⁹⁾ Архив VII, рег. бр. 9-9, к. 1151/11; Заповијест Штаба 12. херцеговачке бригаде од 6. фебруара 1945.

корпуса, кренуле су у непосредно извршење задатка ослобођења Мостара. Командант 29. дивизије, Владо Шегрт, састао се 8. фебруара са Петром Драпшином у Имотском, гдје се тада налазио Штаб 8. корпуса. У складу са наређењем Врховног штаба НОВ и ПОЈ од 30. јануара и договора у Штабу 8. корпуса, Штаб 29. дивизије требало је да самостално руководи операцијама на лијевој обали Неретве и простору са те стране Мостара, док је само 12. херцеговачка бригада, која се већ налазила на десној страни Неретве, стављена под команду Штаба 8. корпуса, са задатком даљег настављања учешћа у операцијама ослобађања Мостара. Ради бржег и директнијег координирања акција 12. бригаде са осталим јединицама 8. корпуса, на састанку команданата 19. и 29. дивизије и начелника Штаба 8. корпуса, 9. фебруара у Читлуку је закључено да се 12. херцеговачка бригада за вријеме трајања операција за ослобођење Мостара стави под команду Штаба 19. дивизије.

Са линије Слипчићи-Сретница-Добро Село 1. батаљон 12. бригаде 8. фебруара поновно је напао, овог пута са више успјеха, утврђена упоришта непријатеља изнад Горње Јасенице и на Хумцу (к. 151). Тог дана дијелови 1. и 4. батаљона очистили су Горњу Јасеницу и под контролу јединица Бригаде ставили мостове на ријеци Јасеници. Контролом мостова на Хумцу (к. 151) је одсјечена и изолована легионарска посада, јер јој се преко мостова у Јасеници и Баћевићима више није могао вршити дотур намирница, воде и муниције. Упориште на Хумцу бранило је 50 легионара, са једним тешким минобацачем и доста аутоматског оружја. Одбрану тог утврђеног упоришта потпомагала је снажна артиљерија, али је за борце 12. бригаде највећи проблем било густо минско поље, које је троструким појасом осигуравало приступ утврђењу, као и редови густо испреплетене бодљикаве жице. Јединице 1. и 4. батаљона стајале су на косама западно од Мостарског поља, изнад села Јасеница и Баћевићи.²⁷¹⁾ Непријатељ је истог дана увече из Родоча покушао да поврати контролу над мостовима и извуче своју групу са Хумца али му то није успјело. У тим борбама нарочито се истакла 2. чета 1. батаљона и њен командир Илија Милаковић. Убијена су 2 легионара, док их је више рањено, али је и 1. батаљон имао једног погинулог, четворицу рањених и једног несталог борца. Заплијењен је пиштољ »парабелум« и машинка.

У току 9. фебруара 1. и 4. батаљон 12. бригаде наставили су са притиском на Горњу Јасеницу, држећи и даље у изолацији посаду на Хумцу и припремајући се за коначно ликвидирање упоришта. Штаб 19. дивизије наредио је истог дана да 12. бригада 10. фебруара, уз помоћ тешких бацача које је добила од 14. бригаде 19. дивизије, ликвидира непријатеља на Хумцу (к. 151) и да затим, заједно са 14. бригадом, настави са дејством према жељезничкој станици у Родочу. Припремајући се за напад, Штаб 12. бригаде 9. фебруара повукао је свој 1. и 4. батаљон са директне борбене линије и ставио их у резерву (1. батаљон у село Градниће, а 4. батаљон у Добро Село), пребацивши на њихова мјеста свој 2. батаљон у Горњу Јасеницу и 3. батаљон у Слипчиће. Бригада је, у координацији са 14. бригадом 19. дивизије, требало 10. фебруара у 7 сати ујутро да изврши напад на Хумац и по сваку цијену да ликвидира

²⁷⁰⁾ Архив VII, рег. бр. 10-9, к. 1151/11; Заповијест Штаба 12. херцеговачке бригаде од 9. фебруара 1945.

²⁷¹⁾ Архив VII, рег. бр. 26-2, к. 1146/П; Заповијест Штаба 12. херцеговачке бригаде од 11. фебруара 1945.

то утврђено упориште. То је био задатак 3. батаљона, који је за ликвидацију Хумца и bunkера од Горње Јасенице до жељезничке станице у Родочу добио од 14. бригаде 6 тешких минобацача са 600 мина. Истовремено кад и 3. батаљон, своја дејства требало је да отпочне и 2. батаљон 12. бригаде и да на тај начин потпомогне напад 3. батаљона своје бригаде и дијелова 14. бригаде на своме лијевом крилу, која је нападала Варду (к. 331) и к. 262. У заповијести Штаба 12. бригаде стајало је да њени 2. батаљон, у случају да 14. бригада 19. дивизије запосједне Варду и к. 262, продужи у правцу Хума (к. 436) који се дизао непосредно изнад југозапад-ног дијела Мостара. Напад 2. и 3. батаљона 10. фебруара није успио, јер је одбрана непријатеља била упорна, а утврђеном упоришту на Хумцу није се могло приступити због добро утврђене одбране јаке артиљеријске ватре непријатеља из Родоча, а повремено и из Гнојница, са лијеве обале Неретве. У току борби тог дана у 2. и 3. батаљону 12. бригаде погинула су 4 борца, а 20 их је рањено. Одсјечена од своје позадине и без икаквих могућности снабђевања, непријатељева посада са Хумца се под заштитом мрака извукла исте ноћи преко ријеке Јасенице. Трећи батаљон 12. бригаде је, уз помоћ дијелова 2. батаљона, обновио 11. фебруара напад на линију одбране Горња Јасеница-жељезничка станица у Родочу, али је отпор непријатеља био огорчен, а довођење нових појачања на ту линију одбране указивало је да ће такав отпор потрајати без обзира на жртве. У 2. и 3. батаљону 12. бригаде у борбама 11. фебруара лакше је рањено 10 бораца. Сутрадан ујутро 12. бригада се пред непријатељем налазила на линији Родоч (жељезничка станица)-Горња Јасеница, одакле се линија одбране непријатеља настављала преко к. 262 и Варде (к. 331) до Миљковића, гдје је дејствовала 14. бригада 19. дивизије безуспјешно покушавајући да овлада Вардом. Ради разбијања посљедњих одбрамбених положаја непријатеља на јужној страни Мостара. Штаб 12. бригаде је 12. фебруара издао наређење о новом распореду својих батаљона.²⁷²⁾ У Слипчиће је пребачен 1. батаљон, који је и даље остао у резерви али са задатком да из Слипчића контролише ријеку Неретву и спријечи сваки евентуални покушај непријатеља да се са лијеве обале Неретве пребаци на десну и с леђа угрози 3. батаљон 12. бригаде пред Родочом. На истим положајима су и даље остали 2. и 3. батаљон 12. бригаде. Задатак 2. батаљона био је да појача притисак на Горњу Јасеницу, док је 3. батаљон требало то исто да учини према аеродрому у Јасеници. Оба батаљона требало је да држе чврсту међусобну везу, као и везу са дијеловима 14. бригаде 19. дивизије и да искористе сваку прилику продора било које од тих јединица и за свој властити продор. У пуној резерви задржан је само 4. батаљон 12. бригаде у Добром Селу, с тим што је његово минобацачко одјељење придодато 2. батаљону ради ефикаснијег напада. Штаб Бригаде ирешао је из Читлука у Добро Село, заједно са свим приштапским дијеловима, радио-станицом, техником, пратећим водом, водом за везу и бригадним прихватним превижалиштем. Само су бригадна болница, интендантура, бојна комора и курсисти са подофицирског курса при штабу Бригаде, заједно са Омладинском четом, пребачени у Градњиће. Једино је хируршка екипа и даље остала у манастиру у Читлуку, са обезбјеђењем које су јој давале јединице 19. дивизије. Све

²⁷²⁾ Архив VII, рег. бр. 11-9, к. 1151/11; Наређење Штаба 12. Херцеговачке бригаде од 12. фебруара 1945. потчињеним јединицама.

је било спремно за извршење заповијести Штаба 8. ударног корпуса од 12. фебруара 1945. за ослобођење Мостара.²⁷³ Иако су 12. и 13. фебруара 2. и 3. батаљон 12. бригаде наставили са нападом на непријатеља на линији његових утврђених положаја Горња Јасеница-жељезничка станица Родоч, успјеха није било. Првог дана убијено је 8 легионара и један борац Бригаде је рањен. Сљедећег дана Бригада је имала 3 погинула и 5 их је рањено. На лијевој крилу 12. бригаде, гдје је дејствовала 6. бригада 19. дивизије (14. бригада је 11. фебруара повучена и стављена у резерву), непријатељ се такође успјешно бранио. Тек 14. фебруара дијелови 6. бригаде 19. дивизије успијевају да пробију линију одбране непријатеља, овладају Вардом (к. 331) и другим упоришним тачкама непријатељеве одбране и започну гоњење непријатеља према Мостару. Међусобно садејствујући 2. и 3. батаљон 12. херцеговачке бригаде такође 14. фебруара, послје неколико поновљених јуриша, разбијају одбрану непријатеља и посједају Горњу Јасеницу и аеродром, коту 262 и Родоч, одакле упадају у Мостар, док 1. и 4. батаљон 12. бригаде упадају у град преко Варде.

У операцији за ослобођење Мостара са десне обале Неретве учествовала је и 12. херцеговачка бригада, као једина јединица из формацијског састава 29. ударне дивизије. И док су на јужном и југозападном дијелу линије напада на Мостар, између Мостарског блата и ријеке Неретве, битку водиле јединице 19. дивизије и 12. херцеговачке бригаде у њеном саставу, главни удар извршила је 26. дивизија правцем Широки Бријег-Мостар, уз подршку 1. тенковске бригаде НОВЈ и Артиљеријске бригаде, док је сјеверно од Мостара према Дрежници дејствовала 9. дивизија ради заштите лијевог крила 26. дивизије. Јединице 26. дивизије, уз помоћ тенкова, упале су и овладале западним дијелом Мостара на десној обали Неретве, а затим се у послјеподневним сатима 14. фебруара пребациле преко ријеке у источни дио града.²⁷⁵ Упоредо са нападом 8. ударног корпуса НОВЈ и 12. херцеговачке бригаде на десној обали Неретве и кроз западну Херцеговину, на лијевој обали Неретве дејствовала је 29. ударна дивизија, чији су дијелови (10, 13. и 14. бригада) директно учествовали у операцији за ослобођење Мостара - 10. бригада ослобођењем Невесиња 14. фебруара и гоњењем непријатеља дуж пута и падинама планине Вележ према Мостару, 13. бригада продором на правцу Домановићи-Буна-Мостар и 14. бригада преко падина планине Вележ према Бијелом Пољу, гдје је тукла остатке непријатељевих посада које су бјежале из Невесиња и Мостарског поља. Тог дана Мостар је био ослобођен.²⁷⁶

У извјештају Штабу 29. дивизије о борбама за ослобођење Чапљине и Мостара, значи за период од непуне двије седмице, Штаб 12. херцеговачке бригаде извјестио је, поред осталог, и о губицима својим и непријатеља и ратном плијену:

²⁷³> Зборник НОР-а, том. IV, књ. 33, док. 69; Заповијест Штаба 8. корпуса НОВЈ од 12. фебруара 1945. штабовима потчињених јединица за ослобођење Мостара.

²⁷⁴> Архив VII, рег. бр. 31-2, к. 1146; Извјештај Штаба 12. херцеговачке бригаде од 16. фебруара 1945. Штабу 29. дивизије.

²⁷⁵> Зборник НОР-а, том IV, књ. 33, док. 136; Извјештај Штаба 8. корпуса НОВЈ од 25. фебруара 1945. Врховном штабу НОВ и ПОЈ о ослобођењу западне Херцеговине и Мостара.

²⁷⁶> Зборник НОР-а, том. IV, књ. 33, док. 110; Извјештај Штаба 29. дивизије од 19. фебруара 1945. Штабу 2. корпуса НОВЈ о ослобођењу Невесиња и Мостара.

»Од почетка операција на Чапљину па до ослобођења Мостара непријатељски губици, нанесени на сектору наше бригаде, су сљедећи: убијено 450 усташа и Шваба. Рањено много више. заробљен 151 домобран, заплијењена 3 тешка топа 150 мм исправна, 2 против-авионска митраљеза, 2 митраљеза 'шварцлозе', 1 'брета', 1 тешки митраљез, 18 пушкомитраљеза, 153 пушке, 52.200 разне пушчане муниције, 1 камион, 1 особни ауто, 4 моторцикла, 35 пиштоља, 9 машинки, 5 парабела, 2 тешка бацача, 1 лаки бацач, 285 ручних бомби, 150 бацачких мина, 1 радио-станица, 2 радио-апарата, 2 пољска телефона, 30 пари одијела и друге разне спреме. Наши губици су били 35 мртвих, међу којима један помоћник батаљона (*Јефто Маслеша, помоћник политичког комесара 2. батаљона, погинуо 13. фебруара 1945*-прим. аутора), један комесар чете и један командир чете. Рањених 71, међу тешко рањеним налази се један командир чете. Несталих један. Ми смо имали 6 онеспособљених пушкомитраљеза. За вријеме ових борби дезертирала су свега 4 борца и то са територије среза Љубушки. Морал и борбеност Бригаде били су за цијело ово вријеме на висини. Однос према народу није био лош. Држање приликом упада у град (*Мостар*, прим. аутора) такође није било лоше.«

Извршавајући добијене задатке. 12. херцеговачка бригада је у кратком временском периоду од 1. до 14. фебруара успјешно учествовала у ликвидацији непријатељеве одбране јужно од Мостара и ослобађању града. Зато је Штаб 12. бригаде могао с пуним правом да закључи:

»Наша бригада је у потпуности извршила све пред њу постављене задатке. Сви батаљони су дорасли крупним задацима са незнатном разликом у ударности и борбености као и вјештини. Сви штабови батаљона показали су се способни као руководиоци батаљона. Нарочито морамо истаћи борце и руководиоце нашег 2. који је 12. часова успио да се сам одржи на мостобрану с десне стране Неретве и поред непријатељских покушаја да га збаце у Неретву. Ниже руководство такође се показало на висини, једино што му недостаје више иницијативе.«²⁷⁷

Штаб 29. дивизије у извјештају Штабу 2. ударног корпуса НОВЈ о ослобађању Невесиња и Мостара на неколико мјеста говори и о 12. бригади. На једном мјесту констатује се да је »ова бригада водила непрекидне тешке, кржаве, упорне и фронталне борбе са непријатељем и у својим акцијама имала великих успјеха.« Такође, у истом извјештају оцјењује: »Јединице 12. херцеговачке НОУ бригаде нарочито су се истакле у борбама око прелаза ријеке Неретве код Чапљине, гдје су показале велико јунаштво и гдје су успјеле са импровизованим средствима да пређу преко ријеке која је доста широка и брза и да послуже јаке борбе ослободе Чапљину. Овај подвиг јединица 12. херцеговачке НОУ бригаде заслужује такође похвалу.«

Дванаеста бригада је у то вријеме и бројчано и у наоружању била јача него мјесец дана раније. Према прегледу бројног стања људства, оружја и муниције од 9. фебруара 1945. године, она је имала укупно 1.186

²⁷⁷) Архив VII, рег. бр. 6-10, к. 1151/11; Релација Штаба 12. херцеговачке бригаде о раду и операцијама Бригаде у фебруару 1945.

бораца и старјешина од којих 944 у саставу четири батаљона, а 242 »у штабу и око штаба«, Располагала је са 4 тешка и 4 лака минобацача, 8 митраљеза »брета«, 87 пушкомитраљеза, 3 противтенковске пушке, 731 пушком, 48 машинских пушака, 71 пиштољем, 886 ручних бомби, 7 нагазних мина, 11 сигналних пиштоља и довољном количином муниције.²⁷⁸

Након поновног прелаза у западну Херцеговину, па све до ослобођења Мостара, 12. бригада је скоро свакодневно водила борбе' али и извршавала задатак да политички и културно-просвјетни рад организује и на терену, а не само у својим јединицама. Пошто се радило о крају који је до доласка јединица НОВЈ био скоро потпуно препуштен политичком и сваком другом утицају Нијемаца и усташа, борци и старјешине Бригаде су већ приликом првог боравка на простору западне Херцеговине врло добро осјетили непријатељско држање становништва тог краја, али су настојали да не одговарају репресалијама него политичким радом, објашњавањем и убјеђивањем што је подразумевјавало стрпљив и упоран рад. То је, уосталом, потврђивало искуство које је Бригада стекла у сличним ситуацијама, када је требало преваспитавати оне који су били заведени непријатељском пропагандом и који су били иротив народноослободилачке борбе. У конкретном случају 12. херцеговачка бригада, захваљујући на првом мјесту политичком раду и развијању другарске атмосфере и односа међу борцима, могла је послје повратка у западну Херцеговину успјехом да превлада проблеме и сачува јединство својих редова. Очигледан примјер и потврда за то је држање нових бораца, који су у 12. бригаду ступили док је она први пут боравила у западној Херцеговини. Тада је у Бригаду ступило око стотину бораца из западне Херцеговине, који су убрзо морали оставити родни крај јер је Бригада пребачена на сектор Невесиња. Ти нови борци су своје борбено крштење доживјели под тешким условима, под којима је Бригада скоро мјесец и по дана живјела и дејствовала на сектору Невесиња. Није зато никакво чудо што је Штаб Бригаде страховао како ће се ти борци држати кад се нађу у родном крају, односно кад се Бригада поново нађе у западној Херцеговини. Показало се да страховању није било мјеста, јер су нови борци остали вјерни своје опредјељењу да се боре против окупатора и његових слугу. О томе је политички комесар 12. бригаде, у извјештају политичком комесару 29. дивизије, закључио:

»Мислио сам, кад смо дошли на територију Чапљине и Љубушког, да ће бити бар који дезертер између оних који су недавно мобилисани са овог подручја, али се то није десило. Наравно да то треба захвалити повољној политичкој ситуацији, али и непрекидном и правилном политичком раду нижих политичких руководилаца.«²⁷⁹

У истом извјештају политички комесар даље пише:

»Зближавање старијих бораца са новомобилисаним, а нарочито оним из западне Херцеговине, све се више учвршћава. Нема међу њима никаквих препирања нити подвајања, што се раније, иако у врло малој мјери, могло запазити.«

²⁷⁸> Архив VII, рег. бр. 11/10, к. 1151/11; Преглед бројног стања људства, оружја и муниције 12. херцеговачке бригаде 9. фебруара 1945.

²⁷⁹> Архив VII, рег. бр. 9-4, к. 1147; Ичвјештај политичког комесара 12. херцеговачке бригаде од 14 фебруара 1945. политичком комесару 29. дивизије о раду и стању у Бригади 1-14. фебруара 1945.

Стална брига о држању и поступцима сваког борца према народу била је увијек један од првих задатака и у том погледу није се смјело гријешити. О томе су посебну бригу водиле политичке старјешине, уз подршку партијске и скојевске организације. Отуда је логичан садржај телеграма који је политички комесар 29. дивизије Вукашин Мићуновић Вуле упутио Штабу 12. бригаде, 2. фебруара:

»Добро пазите на поступке при наступању на територију са десне обале Неретве. Будимо оштри према ономе који то заслужи, увијек одвајајући заведене од оних који заводе. Одвајајте зликовце и вође од обичних учесника јер ће наша оштрина тада бити правична. Не дозволите никакве самовољне поступке који ће шкодити угледу наше војске. Према непријатељу будите оштри, а према становништву правични. Пазите на достојанство наше војске. Чувајте се провокаторских поступака непријатељских елемената који ће својим поступцима да нам дају противхрватски карактер - наш карактер је противушташки а не противхрватски.«²⁸⁰

Послије ослобођења Мостара 12. бригада је смјештена у Родочу и Јасеници и дјелимично у Мостару. По наређењу Штаба 29. дивизије стављена је у дивизијску резерву, са задатком да заједно са 3. бригадом народне одбране обезбјеђује мостове и друге објекте у Мостару, као и шире градско подручје. Бригада је у Мостару остала до 27. фебруара, када је добила наређење Штаба 29. дивизије⁸¹⁾ да крене у чишћење простора Ракитно-планина Вран-Дуго поље-планина Чврсница, на којем су се окупљали остаци разбијених усташа, усташке милиције и тзв. зеленог кадра, којих је било око 1.000-1.200.

Учешће Бригаде у чишћењу ослобођене територије од остатака усташко-четничких банди

Послије ослобођења Мостара и пробоја утврђене »зелене линије« дошло је до кратког застоја у брзом и енергичном гоњењу непријатеља, који се кањоном Неретве повлачио на сјевер. Јединице 8. корпуса НОВЈ застале су у рејону Мостара да би, послје неколико дана, по директиви Врховног штаба НОВ и ПОЈ од 20-23. фебруара, извршиле покрет према западу.²⁸²⁾ У Херцеговини је остала само 29. ударна дивизија, која је требала сама да настави борбену активност у завршној етапи мостарске операције. Тих неколико дана прегруписавања и одласка јединица 8. корпуса, на једној страни, и прикупљања бригада 29. дивизије ради настављања прогона непријатеља кањоном Неретве према сјеверу, на другој страни, дали су непријатељу колико-толико времена да се консолидује и неометано оствари одступни маневар од Мостара према Коњицу. А сваки дан био је за непријатеља веома важан јер је омогућавао органи-

²⁸⁰⁾ Архив VII, рег. бр. 9/11-6, к. 1147; Телефонски телеграм политичког комесара 29. дивизије од 2. фебруара 1945. Штабу 12. херцеговачке бригаде.

²⁸¹⁾ Архив VII, рег. бр. 8-1, к. 1146; Наређење Штаба 29. дивизије од 27. фебруара 1945. Штабу 12. херцеговачке бригаде.

²⁸²⁾ Зборник НОР-а, том IV, књ. 33, док. 102; Заповијест Штаба 8. корпуса НОВЈ од 18. фебруара 1945. штабовима потчињених јединица за пребацивање на простор Плоче, Макарска, Шибеник, Биоград.

зованији отпор у рејону Острожац-Коњиц и организовање нове њемачко-ушашке одбране на Иван-седлу, посљедњем јужном бедему одбране Сарајева.

Пошто су се остаци усташа и проушашких група налазили на широком простору Ракитно-Дуго поље-Чврсница-Вран планина, одакле су лако могли да угрозе комуникацију код Дрежнице и у цијелом том дијелу кањона Неретве, Штаб 29. дивизије издао је заповијест Штабу 12. бригаде и Штабу 3. бригаде народне одбране да »очисте простор Чврсница-Ракитно од ушашких остатака.«²⁸³⁾ Према подацима којим је Штаб 29. дивизије тада располагао, на простору Чврсница-Дуго поље-Вран планина-Ракитно налазило се 1.000—1.200 разбијених ушашких снага које су чинили, поред припадника зеленог кадра, и усташе из 5. бојне 9. ушашког стајаћег дјелатног здруга, која је још 5. фебруара напустила фронт јужно од Мостара и, заобилазећи Мостар, повукла се према Вран планини. У поменутој заповијести Штаба 29. дивизије подвлачи се да су »ове банде досад биле неактивне и нијесу испољавале своје дејство ни у ком правцу, али су почеле да пријете радницима који оправљају мостове код Бијелог потока и Алексина хана.« Према оцјени Штаба 29. дивизије »ако би заиста пустили на миру ове банде, није искључено да нам ометају саобраћај комуникацијом Бијело Поље-Рама, а поред тога ометали би и вршење мобилизације«, па је зато »потребно ове банде растјерати.« У извршењу те акције чишћења, поред три батаљона 12. бригаде учествовао је и један батаљон 3. бригаде народне одбране са простора Посушја, дејствујући линијом Трибистово-Јелица-планина Штитар. Истовремено је и један батаљон из састава Босанско-херцеговачке дивизије народне одбране требало да крене од Дувна правцем планина Либ-Свињача и да се на том простору повеже са дијеловима 12. бригаде, док је још један батаљон Босанско-херцеговачке дивизије народне одбране добио задатак да из правца Прозора избије на линију Совићи-Дољани и онемогући ушашама бјекство преко планине Баћина на сјевер. Дијелови тог батаљона морали су да са простора Совићи-Дољани захвате Боровник и на тај начин спријече евентуално пробијање усташа преко Орашца према Прослапској планини. По замисли Штаба 29. дивизије, све јединице које су учествовале у тој операцији чишћења требало је да 1. марта достигну своја крајња одредишта. У раним јутарњим сатима 28. фебруара три батаљона 12. бригаде кренула су на извршење задатка - 4. батаљон је из Мостара преко Бијелог Поља и Дрежнице, а затим уз ријеку Дрежанку, истог дана увече стигао на линију Перутац-Ладина-Црнач и ту занеоћио; 3. батаљон је из Мостара преко Цима, Горанаца и Богодола стигао у Ладину и ту се повезао са лијевим крилом 4. батаљона; 1. батаљон је из Мостара преко Широког Бријега и Циганског брда такође стигао у Црнач, док је 2. батаљон остао у резерви у Родочу, са главним задатком обезбјеђење мостарског аеродрома.²⁸⁴⁾ Вријеме је 28. фебруара било сунчано, али је снијег био толико дубок и расквашен, нарочито на дијелу од Горанаца према Ракитном, да је пролаз натовареним коњима био скоро немогућ, што је могло да успори кретање и активност 12. бригаде. Зато је дио коморе враћен. Ни један од батаљона 12. бригаде није 28.

²⁸³⁾ Архив VII, рег. бр. 8-1, к. 1146/11; Заповијест Штаба 29. дивизије од 27. фебруара 1945. штабовима 12. херцеговачке бригаде и Херцеговачке бригаде народне одбране.

²⁸⁴⁾ Архив VII, рег. бр. 12-9, к. 1151/II; Заповијест Штаба 12. херцеговачке бригаде од 27. фебруара 1945. потчињеним јединицама.

фебруара дошао у додир са непријатељем, Према прикупљеним информацијама, дијелови 5. бојне 9. усташког стајећег дјелатног здруга, са остацима усташа, налазили су се на простору Ракитно-Баре-Свињача-Пољана, па су сва три батаљона 12. бригаде у свануће 1. марта наставила са маршем. Четврти батаљон је тог дана стигао на линију Стрижево-Горња Дрежница-Раскршће-Коњско, захватајући десним крилом и Баре; 3. батаљон кретао се линијом Ладина-Погледача-Попов гвезд-Подгвожђе-Зломислић-Доњи Поткљечани, гдје је занућио, повезавши се на десном крилу са дијеловима 4. батаљона, а на лијевој са дијеловима 1. батаљона 12. бригаде, док је 1. батаљон правцем Црнач-Избично-Пољана-Сутина стигао у село Дуповци (Ракитно), гдје се смјестио, повезавши се лијево са дијеловима 3. бригаде народне одбране. Приликом покрета једино се 4. батаљон у Ракитном сукобио са непријатељем. Убијено је 5 усташа, али се непријатељ на брзину повукао према Вран планини. У ствари, усташе су на сваки начин настојале да избегну борбу и да на вријеме побјегну или се склоне пред јединицама 12. бригаде, бјежећи највећим дијелом преко Дугог поља према Вран планини или ријеци Рами, да би се одатле придружили непријатељевим снагама на простору Тарчин-Пазарић. Крећући се правцем Ракитно-планина Штитар-Змијска гомила, батаљони 12. бригаде су 2. марта преко Дугог поља, поново без борбе, стигли у Рисовац, одакле су 3. марта избили на линију Сивићи-Дољани, да би се 4. марта са тог простора спустили у Јабланицу и из Јабланице, друмом, 5. марта вратили у Мостар. Будући да 12. бригада није имала задатак да прогони усташе, него само да прочешља назначени простор, може се рећи да је задатак обавила са успјехом. Усташе су на цијелој тој просторији били толико застрашени да су изгубили сваку жељу да се са јединицама Бригаде упусте у било какву борбу. Жива сила непријатеља, међутим, није била разбијена. Постигнут је једино основни циљ, да се појавом Бригаде на широком простору Ракитно-Чврсница-Вран планина непријатељ неутралише, да дође до новог осипања његових редова. На другој страни, док је трајала акција 12. бригаде, јединице 29. дивизије су 1. марта ослободиле Острожац, затим 4. марта Коњиц и у ноћи 4/5. марта избиле пред Иван-седло.

Дванаеста бригада је 5. марта стигла у Мостар, гдје је остала 6. и 7. марта ради одмора и припреме за нову акцију чишћења терена, лијевој обале Неретве, од четника и муслиманске милиције. Зато је из Мостара већ 8. марта извршила, на основу наређења Штаба 29. дивизије,²⁸⁵ нови покрет - њен 1. батаљон пребачен је у Дрежницу; 2. батаљон је правцем Бијело Поље-Потпорим-Рујиште-Горње Зијемље-Бахтијевица достигао Ћесим; 3. батаљон је у покрету пратио 2. батаљон и задржао се у Ханском пољу, док се 4. батаљон, крећући се иза 3. батаљона, зауставио у Горњем Зијемљу.²⁸⁶ Већ 9. марта 1. батаљон је из Дрежнице пребачен у Раму, гдје је ангажован на поправљању и подизању порушених мостова и прелаза на Неретви; 2. батаљон се из Ћесима помјерио у Главатичево и смјестио на лијевој обали Неретве; 3. батаљон се са штабом Бригаде из Ханског поља преко Бахтијевице, Липета, Куле и Борачког језера пребацио у село Борке, док је 4. батаљон остао у Горњем и Доњем Зијемљу и према Ћесиму. Једна чета 4. батаљона је 9. марта преко

²⁸⁵ Архив VII, рег. бр. 12-1, к. 1146/11; Наређење Штаба 29. дивизије од 7. марта 1945. Штабу 12. херцеговачке бригаде.

²⁸⁶ Архив VII, рег. бр. 14-9, к. 1151/11; Заповијест Штаба 12. херцеговачке бригаде од 7. марта 1945. потчињеним јединицама.

Кушића, Днопоља и Лакта прихватила у Невесињу и пребацила у Коњиц знатан број граната за америчке топове 75 мм, као и већу количину пушчане муниције 7,9 мм у којој се тих дана доста оскудијевало.²⁸⁷¹ Ради веће покретљивости, сви батаљони 12. бригаде су из Мостара кренули само са најнеопходнијом комором, остављајући све сувишно у Мостару. Након дводневног покрета Бригада се распоредила тако да је могла да обезбиди десни бок главнине снага 29. дивизије, које су биле ангажоване на Иван-седлу и према Сарајеву, а истовремено да предузима мјере чишћења цијелог тог простора од четника-шкрипара и муслиманске милиције. То је тих дана био главни задатак Бригаде. Зато су њени батаљони остали на истим положајима све до 19. марта, настојећи да цијелу просторију очисте од остатака четника, којих је било око двије стотине, али и да врше мобилизацију нових бораца. Напори чишћења нису ни на том терену дали очекиване резултате, тако да је само у неколико случајева дошло до директног сукоба и ликвидације четника. Трећи батаљон је 12. марта у близини Бијеле ухватио и мобилисао двојицу шкрипара; 4. батаљон је 14. марта у борби убио 4. четника; 1. батаљон је 18. марта у Дољанима ухватио 7 шкрипара, а затим 20. марта у селу Кућани још четворицу, док је извиђачки вод Бригаде у борби од 18. марта убио 12 четника-шкрипара и тројицу заробио.²⁸⁸¹

У међувремену, дијелови 7. СС дивизије »Принц Еуген«, јачине од око 500 војника, успјели су 17. марта, заобилазним маневром преко Игмана и Ледића, да продру до Трнова, гдје су се налазиле јединице 3. ударне дивизије НОВЈ. Реагујући на продор непријатељевих јединица, Штаб 29. дивизије је 18. марта наредио Штабу 12. бригаде да свој 2. батаљон из Главатичева битно оријентише на простор Луковац-Брда, са задатком извиђања према Умчанима и Трнову и контроле правца преко Бјелашнице, посебно правца Дуго поље-Крошње-Мртвање. Штаб 12. бригаде је 19. марта упутио свој 2. батаљон правцем Главатичево-Оцаци-Доња и Горња Љута-Ледићи, гдје је 2. батаљон стигао 21. марта и посјео положаје Градац-Јасиковац, а затим 22. марта на брду Градац (триг. 1115) напао дијелове 7. СС дивизије »Принц Еуген« и последије жестоке борбе, која је непрекидно трајала до 23. марта, одбацио их према селу Требечај. У тој борби погинуо је замјеник команданта 2. батаљона Мирко Булут,²⁸⁹¹ а 5 бораца је рањено. Непријатељ је имао 26 погинулих и више рањених.

Побједом над јединицама 7. СС дивизије 2. батаљон 12. бригаде знатно је олакшао 3. дивизији 2. корпуса да ликвидира избочину коју је непријатељ успио да изненадним продором створи код Трнова, јер су непријатељеве јединице морале да се повуку. Сљедећа три дана - 24, 25. и 26. марта - 12. бригада је и даље остала на својим ранијим положајима,

²⁸⁷¹ Архив VII, рег. бр. 15-9, к. 1151/11, Заповијест Штаба 12. херцеговачке бригаде од 9. марта 1945. потчињеним јединицама.

²⁸⁸⁾ Архив VII, рег. бр. 7-10, к. 1151/11; Релација Штаба 12. херцеговачке бригаде о операцијама и раду Бригаде 1-31. марта 1945.

^{288,1} Погинули Миленко Булут Милко из Пребиловаца, Чапљина, био је познат не само по својој храбрости него и по спремности да прихвати и изврши сваки задатак. Већ као командир вода у 1. батаљону 12. бригаде истакао се вјештим коришћењем херцеговачког кршевитог и беспутноземљишта и изненадним убацивањем и за леђа непријатељу. Био је примјер својим борцима. чувајући људство од сваког непотребног губитка. Одличан стрјелац, гађао је без промашаја, па су борци последије борбе, пребројавајући убијене непријатеље, често говорили »ове погођене у главу гађао је наш командир Мирко«.

мање - више без покрета и борби, све до 27. марта када је добила запо-
вијест Штаба 29. дивизије да се као дивизијска резерва концентрише на
простору Коњиц-Борци,²⁹⁰ гдје је остала до 31. марта, обављајући неоп-
ходне борбене припреме пред одлучујуће борбе свих јединица 29. дивизи-
је на линији Иван-седла.

Послије скоро полумјесечног одмора и сређивања, које је 12. брига-
да провела у Мостару све до краја фебруара, њу је у марту очекивао
нови задатак: требало је да очисти позадину од одстатака усташа и чет-
ника који су се највећим дијелом крили: усташе на простору Ракитно-
Чврсница-Вран планина, а четници на простору Зијемље-Бјелимићи-
Главатичево-Борци. Укупни резултати обје акције били су далеко испод
оног што се очекивало; убијено је свега 16 четника-шкрипара и 6 усташа,
а 16 заробљено.

Са малим бројем мобилисаних, послије ослобођења Мостара, 12.
бригада је крајем марта 1945. године била бројно слабија него непосред-
но пред ослобођење Мостара. У поређењу са 1.186 бораца и старјешина,
колико је Бригада имала 9. фебруара 1945, она је крајем марта имала
само 889 бораца и старјешина.²⁹¹ Једино су наоружање и техника били
далеко моћнији. Између осталог, Бригада је имала 6 тешких и 13 лаких
минобацача, 102 пушкомитраљеца, 4 противтенковске пушке, 805 пуша-
ка, 44 машинке, путнички ауто, мотоцикл, 9 кола, 25 јахаћих и 20 тегле-
ћих коња и 125 товарних коња и мазги. У дивизијском прегледу стања
људства, наоружања и технике за тај период једино за 12. бригаду није
наведен податак о броју митраљеца којима је располагала. У времену од
1. до 31. марта 1945. године бригада је извршила сауспјехом додијелени
јој задатак . . . Све јединице и борци показали су се дисциплиновани,
борбени и издржљиви. Нарочито се истакао у вршењу свог задатка изви-
ђачки вод бригаде, који је успио путем службе да открије, похвата и
развије мање четничке групе.²⁹²

Вријеме проведено у Мостару од ослобођења града до краја фебруа-
ра Штаб 12. бригаде искористио је за интензиван рад на свим секторима
и максимално отклањење пропуста и грешака које су уочене и у вези са
унутрашњим животом и радом јединице и у вези са држањем и односом
бораца и старјешина према становништву на терену. Мањим прилив бора-
ца, непосредно пред и послије ослобођења Мостара, олакшао је цјелину
тог рада. У војном погледу борци и старјешине бригаде имали су за
собом искуства стечена у борбама на сектору Невесиња и у западној
Херцеговини. У политичком погледу, због минималног прилива нових
бораца, у 12. бригади није било потребно прорађивати политичке и друге
материје који су од раније прорађивани. Напротив, могло се увијек дода-
ти нешто ново ономе што су борци већ чули или научили. То је олакша-
вало и убрзавало извршење задатака Врховног штаба НОВ и ПОЈ у вези
са организацијом пропагандног и културно-просвјетног рада у свим једи-
ницама НОВЈ. Све је то олакшавало брже и потпуније проширивање
дјелокруга рада бригадне технике и њених секција за штампу, аналфа-
бетске течајеве, културну дјелатност и опште образовање бораца, те
олакшавало допринос и помоћ бораца и старјешина Бригаде да се кул-

²⁹⁰) Зборник НОР-а, том IV, књ. 34, док. 75; Заповијест Штаба 29. дивизије од 27. марта 1945. штабовима потчињених јединица за напад на Иван-седло.

²⁹¹) Зборник НОР-а, том IV, књ. 34, док. 66. Преглед бројног стања људства, наоружања и технике јединица 29. дивизије од 25. марта 1945. године.

²⁹²) Архив VII, ре§. бр. 7-10, к-1151/Н

турно-просвјетни рад унаприједи на терену на којем се кретала или боравила Бригада. У марту 1944. године, ма колико тај период био кратак, на четним и батаљонским конференцијама спроведен је интензивни рад на упознавању бораца и народа о најактуелнијим темама и проблемима политичког карактера, међу којима је нарочита пажња посвјећена упознавању бораца са радом конференције на Јалти (4-11. фебруара 1945) и одлуке савезника да се Југославији, поред осталог, препоручи »да споразум Тито-Шубашић одмах ступи на снагу«. Тих дана обиљежена је годишњица Црвене армије. Организована је смотра јединица бригаде, уз поздравне ријечи и говоре чланова Штаба Бригаде о значају Црвене армије, која је носила главни терет борбе против нацизма.

Војни успјеси 12. бригаде, храброст и умјешност њених бораца и старјешина потврђивани су из дана у дан. Самим тим стално је вођено рачуна да се на вријеме уоче пропусти и недостаци. Нарочито се инсистирало на поступку бораца према становништву терена на којима је Бригада боравила, на односу бораца према заробљеним непријатељевим војницима, случајевима пљачке и непримјерног држања према туђој имовини, као и на дисциплини не само у борби него и после борбе, те превазилажењу фамилијарности и јавашлука. У том смислу 1. марта 1945. упућено је писмо политичког комесара 29. дивизије свим политичким комесарима бригада Дивизије, у којем се говори о успјесима и недостацима исказаним у мостарској операцији и указује на задатке у вези отклањања тих недостатака.

»Никад не заборављајте - каже се у писму - да смо ми држава и да наши поступци морају бити правилни, ми се морамо понашати као регуларна војска модерне државе«. ²⁹³⁾

У истом писму даље стоји:

»Без чврсте дисциплине нема јаке војске. Према томе није никад одвише радити на стварању гвоздене дисциплине у нашим јединицама. Гвоздену дисциплину ћемо остварити и кроз ликвидацију фамилијарности и партизанштине . . . Не треба тупити оштрицу борбе против непријатеља. Мржњу према њима правилно је и даље развијати. Али то не значи да ћемо потући све оне који буду присиљени да нам се предају. И одмах морамо бити начисто с тим да заробљенике не смијемо убијати. Оно што заробимо сматраћемо заробљеницима и тако ћемо са њима и поступати . . .«

²⁹³⁾ Зборник НОР-а, том IX, књ. 9, док. 3; Писмо политичког комесара 29. НОУ дивизије од 1. марта 1945. политичким комесарима потчињених бригада о успјесима и недостацима у мостарској операцији и о задацима за њихово отклањање.